

УДК 341.231:355.02:339.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.30>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ГЛОБАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ

Матвєєв О.М.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства,

Сумський державний університет

ORCID: 0009-0003-2509-3258

e-mail: kpds@yur.sumdu.edu.ua

Матвєєв О.М. Міжнародно-правове регулювання оборонних закупівель: системний аналіз глобальних та регіональних механізмів.

У статті здійснено комплексний аналіз системи міжнародно-правового регулювання оборонних закупівель через дослідження глобальних та регіональних механізмів контролю за торгівлею озброєннями. Встановлено, що Договір про торгівлю зброєю (Arms Trade Treaty) став першою юридично обов'язковою угодою під егідою ООН, яка гармонізувала правила експорту та імпорту звичайних озброєнь, зберігаючи при цьому суверенне право держав на регулювання внутрішнього обігу зброї. Договір спрямований на запобігання незаконному переміщенню озброєнь, протидію ризикам повторного потрапляння зброї до неналежних осіб та забезпечення оцінки можливих наслідків експорту щодо порушень прав людини і воєнних злочинів.

Досліджено роль Угоди про державні закупівлі (GPA) Світової організації торгівлі у створенні умов для взаємного відкриття ринків закупівель між країнами-учасницями. Встановлено, що GPA охоплює оборонні закупівлі лише частково, оскільки держави використовують широкі винятки для вилучення закупівель зброї, військової техніки та компонентів подвійного призначення з-під дії угоди, виправдовуючи це необхідністю захисту суверенітету та оборонної промисловості.

Проаналізовано механізми спільних закупівель у рамках НАТО, які дозволяють країнам-учасницям узгоджувати вимоги до оборонних ресурсів та укладати спільні контракти. Виявлено, що рамкові домовленості НАТО забезпечують скорочення витрат, впровадження уніфікованої логістики та нарощування військового потенціалу, проте стикаються з перепонами у вигляді різниці парламентських процедур затвердження та відсутності повної уніфікації технічних стандартів.

Детально розглянуто Директиву ЄС 2009/81/ЄС, яка відіграє центральну роль в уніфікації процесів оборонних закупівель у Європейському Союзі. Директива забезпечує формування єдиного регуляторного підходу, стимулює інтеграцію ринків та розвиток конкурентного середовища у рамках Європейської оборонної технологічної і промислової платформи. Встановлено, що впровадження директиви призвело до збільшення прозорості та покращення доступу до ринку для європейських виробників, хоча зберігаються розбіжності в національних підходах до застосування положень.

Доведено, що сучасна система міжнародно-правового регулювання оборонних закупівель характеризується багаторівневістю та фрагментарністю, поєднуючи глобальні стандарти контролю за торгівлею зброєю з регіональними механізмами інтеграції оборонних ринків та збереженням широкої національної автономії у питаннях безпеки.

Ключові слова: оборонні закупівлі, міжнародне право, Договір про торгівлю зброєю, Угода про державні закупівлі, НАТО, Директива ЄС 2009/81/ЄС, оборонна промисловість.

Matvieiev O.M. International legal regulation of defence procurement: a systematic analysis of global and regional mechanisms.

The article provides a comprehensive analysis of the international legal regulation system for defence procurement through the examination of global and regional mechanisms controlling arms trade. It has been established that the Arms Trade Treaty became the first legally binding agreement under the

auspices of the UN that harmonised the rules for export and import of conventional weapons while preserving the sovereign right of states to regulate domestic arms circulation. The Treaty aims to prevent the illicit transfer of weapons, counter the risks of arms diversion to inappropriate recipients, and ensure assessment of potential export consequences regarding human rights violations and war crimes.

The role of the World Trade Organisation's Agreement on Government Procurement (GPA) in creating conditions for mutual opening of procurement markets among participating countries has been examined. It has been determined that the GPA covers defence procurement only partially, as states employ broad exceptions to exclude procurement of weapons, military equipment, and dual-use components from the agreement's scope, justifying this by the necessity to protect sovereignty and the defence industry.

The mechanisms of joint procurement within NATO have been analysed, which enables member countries to coordinate requirements for defence resources and conclude joint contracts. It has been identified that NATO framework arrangements ensure cost reduction, implementation of unified logistics, and enhancement of military capacity, yet face obstacles in the form of divergent parliamentary approval procedures and the absence of complete unification of technical standards.

The EU Directive 2009/81/EC has been examined in detail, which plays a central role in unifying defence procurement processes in the European Union. The Directive ensures the formation of a unified regulatory approach, stimulates market integration, and develops a competitive environment within the European Defence Technological and Industrial Base. It has been established that the implementation of the Directive has led to increased transparency and improved market access for European manufacturers, although divergences persist in national approaches to applying the provisions.

It has been demonstrated that the contemporary system of international legal regulation of defence procurement is characterised by multi-level structure and fragmentation, combining global standards for arms trade control with regional mechanisms for defence market integration and the preservation of broad national autonomy in security matters.

Key words: defence procurement, international law, Arms Trade Treaty, Agreement on Government Procurement, NATO, EU Directive 2009/81/EC, arms trade, export control, security of supply, defence industry.

Постановка проблеми. Глобалізація міжнародної торгівлі озброєннями та зростання обсягів оборонних закупівель актуалізують питання створення ефективних механізмів правового регулювання цієї сфери. Відсутність єдиних стандартів та різноманітність підходів до регламентації оборонних закупівель на міжнародному рівні створюють ризики неконтрольованого розповсюдження зброї, корупції та порушень прав людини. Водночас держави потребують балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням міжнародних зобов'язань щодо прозорості та конкурентності у сфері закупівель військової продукції.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні системи міжнародно-правового регулювання оборонних закупівель через аналіз глобальних та регіональних механізмів, зокрема Договору про торгівлю зброєю, Угоди про державні закупівлі СОТ, рамкових домовленостей НАТО та Директиви ЄС 2009/81/ЄС, з метою виявлення особливостей їх функціонування, переваг та обмежень у забезпеченні ефективного контролю за міжнародною торгівлею озброєннями.

Стан опрацювання проблематики. Питання міжнародно-правового регулювання оборонних закупівель досліджувалися у працях низки зарубіжних науковців та аналітиків. Л. Кроветто та Д. Капонігро розглядали наслідки та імплікації Договору про торгівлю зброєю. Т. Вестнер аналізував питання імплементації заборон та оцінки експорту в контексті Arms Trade Treaty. Л. Аронсон та Б. Свейні досліджували пріоритети партнерства НАТО в умовах стратегічної конкуренції. Дж.Дж. Андерссон вивчав особливості спільних закупівель озброєнь у Європейському Союзі. М. Тейлормур, А. Лотбін'єр Макдугалл, М. Хулкко та Дж. Тіман аналізували правові та регуляторні аспекти закупівель НАТО. О. Токаджі-Надь та С. Кадіч досліджували транспозицію Директиви 2009/81/ЄС у національне законодавство. Ж.-П. Мольні, Е. Сімон та А. Марроне вивчали імплементацію директив ЄС у сфері оборонних закупівель. Н. Гроот та Е. Кваст аналізували пропозиції Європейської комісії щодо внесення змін до директив з оборонних закупівель. Разом із тим, важливим є аналіз змісту цих документів у контексті українського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Договір про торгівлю зброєю став першою юридично обов'язковою угодою під егідою ООН, яка закріпила гармонізовані правила щодо експорту та імпорту

звичайних видів озброєнь. Попри тривалу історію спроб розробити подібні норми (наприклад, проєкт конвенції Ліги Націй щодо торгівлі зброєю, який так і не був ухвалений), реального прогресу в частині обмежень стосовно звичайної зброї досягнуто лише після активних напрацювань міжнародної спільноти. Водночас за часів Холодної війни міжнародне право змогло виробити ефективні заборони для обігу хімічної, біологічної та ядерної зброї, але аналогічне врегулювання щодо звичайних озброєнь було суттєво обмеженим до прийняття сучасних стандартів [1].

Як підкреслюють Л. Кроветто та Д. Капоніро, Договір про торгівлю зброєю не спрямований на втручання у внутрішнє законодавче регулювання обігу озброєнь. У Преамбулі цього Договору чітко зазначається визнання законних політичних, безпекових, економічних та комерційних інтересів держав у сфері міжнародної торгівлі звичайною зброєю. Окрім того, підтверджується суверенне право кожної країни самостійно визначати та реалізовувати політику контролю обігу озброєнь у межах власної території відповідно до її національної правової чи конституційної системи [2, с. 30].

У своїй аналітиці Т. Вестнер підкреслює, що країни, які є сторонами Договору про торгівлю зброєю, зазвичай керуються національними законами, підзаконними актами та стратегіями, коли ухвалюють рішення щодо експорту озброєнь. Значно менше держав імплементують положення статей 6 і 7 договору безпосередньо, покладаючись на принципи моністичних правових систем, у яких міжнародні норми можуть мати пряме застосування у внутрішньому правопорядку [3, с. 18].

Ключова мета цієї угоди полягає в недопущенні незаконного переміщення та несанкціонованої реалізації озброєнь, а також у протидії ризикам повторного потрапляння зброї в неприйнятні руки [4]. Документ зобов'язує країни забезпечити ефективні механізми контролю, дотримання процедур звітності й ретельну оцінку можливих наслідків експорту. Відмова на постачання має застосовуватись у випадках, коли існує ймовірність використання зброї для серйозних порушень прав людини, воєнних злочинів, терористичної діяльності або недотримання міжнародних санкцій. Усі ці заходи спрямовані на посилення прозорості, підвищення підконтрольності підписантів та зміцнення основ міжнародної безпеки у сфері торгівлі озброєннями [5].

В архітектурі міжнародного правового регулювання державних закупівель, зокрема й оборонної сфери, ключовим документом виступає Угода про державні закупівлі (GPA), що діє під егідою Світової організації торгівлі [6]. Головний сенс GPA полягає у створенні умов для взаємного відкриття ринків закупівель між країнами – учасниками. Угода стала результатом багаторівневих переговорних процесів, завдяки чому її учасники забезпечили міжнародну конкуренцію у закупівлях загальним обсягом понад 1,7 трильйона доларів США щороку.

GPA структурована у два основні блоки: це сам текст угоди, що встановлює вимоги щодо відкритості, рівного доступу і прозорого проведення закупівель, та графіки охоплення, де деталізуються зобов'язання щодо доступу до ринку. Варто наголосити, що ці правила не діють автоматично для всіх державних закупівель. Реалізація вимог GPA залежить від сфери охоплення, а саме – до діяльності конкретних замовників, закупівель і порогів вартості, які чітко визначені у графіках.

GPA охоплює оборонні закупівлі лише частково й діє фрагментарно. З її впровадженням між країнами відкриваються канали для участі в державних тендерах за різними товарними категоріями й послугами, не пов'язаними зі стратегічною обороною – це може стосуватися медикаментів, зв'язкового обладнання, транспорту чи будівельних робіт на військових об'єктах, якщо такі не мають статусу секретних або не належать до озброєння [6]. У реальності майже всі держави-учасниці користуються широкими можливостями для забезпечення власної безпеки, закладаючи спеціальні винятки, які дозволяють вилучати певні оборонні тендери й закупівлі зброї, військової техніки, компонентів подвійного призначення або новітніх технологій з-під дії GPA [5]. Такі обмеження часто виправдовуються як необхідні для захисту суверенітету, оборонної промисловості чи унікальних ноу-хау, що відносяться до категорії державної таємниці. Тому, попри загальні принципи відкритості та конкуренції, GPA майже не впливає на ключові військово-промислові закупівлі й залишає державам широку автономію у вирішенні питань національної оборони.

Враховуючи ключову роль НАТО у забезпеченні оборони та стримування, доцільно охарактеризувати і документи Альянсу, які регулюють питання закупівель у військовій сфері. Завдяки рамковим домовленостям НАТО щодо спільного придбання озброєнь, учасники Альянсу узгоджують вимоги до критичних оборонних ресурсів та укладають спільні контракти; при цьому одна з країн, як правило, виступає у ролі координатора чи адміністратора закупівель для інших членів.

Подібна модель реалізується в багатонаціональних оборонних програмах, наприклад, таких як багатоцільовий флот танкерів-транспортників і програма стратегічної авіації. Тут країни об'єднують свої бюджети, технічні й операційні можливості – щоб придбати, утримувати та колективно експлуатувати сучасні озброєння, які окремо для них були би фінансово чи технологічно недоступними [7].

Юридичне підґрунтя спільних програм НАТО включає типовий блок контрактних стандартів, вимоги до агентств, дотримання процедур експортного контролю на рівні альянсу й окремих національних законів [8]. Підрядні організації мають проходити сувору перевірку: оформлювати дозволи, отримувати доступ до захищеної інформації, підлягати ретельному аудиту та антикорупційному нагляду, а також мати ефективні механізми врегулювання спорів. Водночас реалізація таких закупівель дозволяє державам значно скоротити витрати, впровадити уніфіковану логістику, вдосконалити спільні навчання й оперативно нарощувати військовий потенціал. Проте ефективність залежить від ретельно вибудованої ієрархії координації, чітких процедур управління та дотримання всіма сторонами основних правових приписів. Високий рівень прозорості, довіра і кооперація гарантовано зміцнюють ланцюги постачання, сприяючи бойовій і технічній готовності об'єднаних сил Альянсу [9].

Хоча модель спільних закупівель у НАТО дозволяє країнам-учасникам отримувати переваги від централізованих тендерів та використовувати узгоджені стандарти для обладнання, вона зустрічає низку значних перепон. Серед ключових обмежень – різниця в парламентських процедурах затвердження, наявність окремих національних нормативів, а також відсутність повної уніфікації технічних характеристик. Такі чинники нерідко призводять до труднощів у виконанні контрактів, затримок із постачанням чи додаткових узгоджень між країнами. Незважаючи на ці складнощі, підхід НАТО із використанням рамкових угод залишається фундаментальним для колективної політики оснащення армій союзників. Він успішно створює універсальний алгоритм для майбутніх спільних закупівель – від амуніції й транспорту до цифрових систем управління – орієнтований на виконання спільних стратегічних завдань та колективних оборонних обов'язків [10].

У системі правового регулювання оборонних закупівель ЄС визначальною роллю наділена Директива 2009/81/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 13 липня 2009 року, яка спрямована на уніфікацію та погодження процесів укладання контрактів із державними замовниками у галузях оборони та безпеки [11]. Цей нормативний акт забезпечує формування єдиного регуляторного підходу при закупівлі робіт, товарів і послуг для оборонної сфери, охоплюючи найбільш чутливі сегменти ринку.

Впроваджуючи комплекс спеціалізованих процедур і стандартів відкритості, а також чітко регламентуючи правила конкурентного добору виконавців, Директива активно бореться з фрагментованістю підходів у державних закупівлях. Вона стимулює інтеграцію ринків та розвиток конкурентного середовища всередині Європейської оборонної технологічної й промислової платформи (EDTIB), що дає змогу збільшити ефективність, прозорість і справедливість самого процесу закупівель [12].

Цей нормативний акт визначає чіткі фінансові пороги та набір процедурних механізмів, враховуючи специфічні потреби сфери оборонних закупівель – від збереження конфіденційності до безпеки поставок. Директива дає замовникам можливість застосовувати спеціалізовані переговорні процедури й укладати довгострокові рамкові контракти, що підсилює оперативність і підтримує технологічні новації. Аналітичні огляди останніх років акцентують, що впровадження цієї регламентації призвело до збільшення кількості офіційних повідомлень про укладені контракти й тендери, що сприяло поліпшенню доступу до ринку для європейських виробників і створило додаткові інструменти фінансового нагляду за витратами оборонних бюджетів [13]. Проте серед значущих перепон залишаються розбіжності в національних підходах до застосування положень та збереження широких винятків для стратегічних закупівель оборонного призначення. Отже, Директива 2009/81/ЄС відіграє центральну роль в інтеграції процедур закупівель воєнної продукції, забезпечуючи конкурентну та прозору роботу системи, що особливо важливо з огляду на актуальні виклики для безпеки Європейського Союзу [14].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що сучасна система міжнародно-правового регулювання оборонних закупівель являє собою багаторівневий комплекс глобальних та регіональних механізмів, кожен з яких виконує специфічні функції у забезпеченні

контролю за торгівлею озброєннями. Договір про торгівлю зброєю встановлює базові стандарти запобігання незаконному розповсюдженню зброї та захисту прав людини, залишаючи державам суверенне право на регулювання внутрішнього обігу озброєнь. Угода про державні закупівлі СОТ створює рамки для конкуренції у несекретних оборонних закупівлях, проте залишає широкі можливості для національних винятків. Рамкові домовленості НАТО забезпечують ефективну координацію спільних закупівель та уніфікацію стандартів, попри процедурні складнощі міждержавної взаємодії. Директива ЄС 2009/81/ЄС успішно інтегрує національні системи оборонних закупівель у єдиний європейський ринок, підвищуючи прозорість та конкурентність. Водночас система залишається фрагментованою внаслідок збереження пріоритету національної безпеки над принципами відкритості ринків, що актуалізує необхідність подальшої гармонізації міжнародних стандартів оборонних закупівель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Arms Trade Treaty. New York, 2 April 2013. United Nations Treaty Collection. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/att/att.html> (дата звернення: 07.11.2025).
2. Crovetto L., Caponigro D. Implications and Consequences of the Arms Trade Treaty (ATT). *Politikon: The IAPSS Journal of Political Science*. 2016. Vol. 29. March. P. 25–37. URL: <https://doi.org/10.22151/politikon.29.2> (date of appeal: 07.11.2025).
3. Vestner T. Prohibitions and Export Assessment: Tracking Implementation of the Arms Trade Treaty. Geneva Paper 23/19. Geneva Centre for Security Policy, March 2019. 32 p. URL: <https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2024-12/GP23%2019%20-Vestner-Prohibitions%20%26%20Export%20Assessment-Tracking%20Impl%20of%20ATT-with%20ISBN%205.2019.pdf> (date of appeal: 07.11.2025).
4. Arms Trade Treaty. *United Nations: website*. URL: <https://disarmament.unoda.org/en/our-work/conventional-arms/legal-instruments/arms-trade-treaty> (date of appeal: 07.11.2025).
5. Aronsson L. Swaney B. Priorities for NATO Partnerships in an Era of Strategic Competition. *INSS Strategic Perspectives*. 2022. Vol. 9. URL: <https://digitalcommons.ndu.edu/inss-strategic-perspectives/9> (date of appeal: 07.11.2025).
6. Agreement on Government Procurement as Amended by the 2012 Protocol Amending the Agreement on Government Procurement. *World Trade Organization: website*. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gpa_e.htm (date of appeal: 07.11.2025).
7. Andersson J.J. Buying weapons together (or not). *EU Institute for Security Studies*. 2023. Brief no. 7. URL: <https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/buying-weapons-together-or-not> (date of appeal: 07.11.2025).
8. Navigating NATO procurement. *UK GOV: website*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/navigating-nato-procurement/navigating-nato-procurement> (date of appeal: 07.11.2025).
9. Taylormoore M., Lotbinière McDougall A., Hulkko M., Thiman J. Navigating NATO Procurement: Legal and Regulatory Considerations for Companies in Finland & Sweden. *White and Case: website*. URL: <https://www.whitecase.com/insight-alert/navigating-nato-procurement-legal-and-regulatory-considerations-companies-finland> (date of appeal: 07.11.2025).
10. Joint Procurement in the Defence and Security Sector – A (Procurement) Lawless Area? *BLOMSTEIN: website*. URL: <https://www.blomstein.com/en/news/joint-procurement-in-the-defence-and-security-sector-a-procurement-lawless-area> (date of appeal: 04.11.2025).
11. Tokaji-Nagy O., Kadic S. Directive 2009/81/EC on EU Defence and Security Procurement: A major step towards creating a truly EU Defence Equipment Market: To what extent has Directive 2009/81/EC been transposed into Hungarian and German national laws? Final Paper on Public Procurement. Maastricht University, 4 June 2012. URL: <https://www.maastrichtuniversity.nl/file/tokajipdf> (date of appeal: 07.11.2025).
12. Maulny J.-P., Simon E., Marrone A. Research paper on the implementation of Directive 2009/81/EC, concerning procurement in the fields of defence and security, and of Directive 2009/43/EC, concerning the transfer of defence-related products. Istituto Affari Internazionali, 16 Jan. 2025. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c09/research-paper-implementation-directive-200981ec-and-directive-200943ec> (date of appeal: 07.11.2025).

13. Groot N., Kwast E. European Commission proposes Directive amending defence procurement and transfer Directives. *AKD: website*. URL : <https://www.akd.eu/insights/european-commission-proposes-directive-amending-defence-procurement-and-transfer-directives> (date of appeal: 07.11.2025).
14. Публічні закупівлі: інформаційна довідка щодо переговорного розділу 5 «Публічні закупівлі». *Дослідницька служба Верховної Ради України: вебсайт*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33333.pdf> (дата звернення: 04.11.2025).